

тут йдеться про придбання устаткування, яке недорого коштує, для спільного користування за рахунок учасників (членів).

З даною ситуацією ми, наприклад, зіштовхуємося, якщо НТ надає різноманітні послуги, включаючи консультування по різних питаннях, видає професійну друковану продукцію, а також різні товари масового споживання. Уже стало традицією, коли спортивні організації надають у тимчасове користування або ж продають своїм учасникам (членам) спортивний одяг, спортивний інвентар, а також роблять їм професійну медичну допомогу, організують роботу кафе і т. д.

У цьому випадку учасники (члени) НТ виступають у ролі, порівнянної з роллю кредиторів. Тут не йдеться про будь-які істотні вкладення, у порівнянні з НТ з майновими внесками. Тому вихід з НТ, як правило, не пов'язаний для учасників (членів) зі значними матеріальними втратами, характерними для НТ з майновими внесками. У найгіршому випадку йдеться лише про втрату заздалегідь сплачених членських внесків.

Всі перераховані види НТ поєднує відповідність видів діяльності цілям їхнього створення в здійсненні тих завдань, які ставляться перед ними – досягнення суспільних благ з метою охорони здоров'я громадян, захисту прав, задоволення духовних і інших нематеріальних потреб громадян. Разом з тим, варто розмежовувати предмет статутної діяльності НТ і конкретні правочини по здійсненню цієї діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що в НТ, в яких майнові внески носять значний характер і виконують функції, аналогічні функціям майнових внесків у підприємницьких товариствах, існує необхідність у додатковому захисті прав і законних інтересів учасників (членів), що може бути забезпечено, зокрема, удосконалюванням системи ведення звітності про діяльність НТ і про витрату матеріальних ресурсів; обов'язковим створенням у НТ органів, що здійснюють контроль за діяльністю організації; розширенням переліку питань, що пред'являються до виняткової компетенції вищого органа управління НТ, і т. ін. Якщо ж НТ просто надає своїм учасникам (членам) товари, роботи, послуги, типові для зовнішнього ринку, за певну плату, то вони виступають у ролі, прирівнянної до ролі кредиторів. При цьому на учасників (членів) поширюються загальні правила по захисту прав кредиторів.

Одержано 18.04.2017

УДК.347.551

Євгенія Анатоліївна Ваштарева,

здобувач кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЯК РОЗУМІТИ «ЗБЕРЕЖЕННЯ МАЙНА» В КОНТЕКСТІ КОНДИКЦІЙНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Глава 83 ЦК України має назву «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави». Відповідно до ч. 1 ст. 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуто майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Зважаючи на формулювання назви зазначеної глави і наведеної норми відповідної статті, становить науковий і практичний інтерес питання, як у цьому контексті слід розуміти поняття «збереження майна».

Недоговірні зобов'язання, про які йдеться у главі 83 ЦК України, у зарубіжних правових порядках, а також у доктрині цивільного права іменують також кондикційними зобов'язаннями або зобов'язаннями із безпідставного збагачення (*unjust enrichment*). Тож, питання, яке підіймається нами, пов'язано зі з'ясуванням того, що може становити предмет збагачення і в цій якості слугувати передумовою виникнення кондикційного зобов'язання.

Прикладне значення досліджуваного питання зумовлене проблемами, що виникають у судовій практиці під час правової кваліфікації випадків, у яких одна особа без належної правової підстави користується майном іншої, не сплачуючи останній орендних платежів. Йдеться про дві взаємопов'язані проблеми: *перша* – чи можна вважати, що особа, яка безоплатно і без належної правової підстави користувалася чужою річчю, у такий спосіб збагатилася за рахунок власника речі?; *друга* – чи може власник у цій ситуації вимагати повернення безпідставно одержаного збагачення, обраховуючи його як розмір орендної плати за час юридично необґрунтованого користування річчю?

Відповідь на ці проблемні питання залежить від тієї або іншої інтерпретації конструкту¹ «збереження майна». Загалом є два способи тлумачення цієї словосполучки. Перший спосіб полягає в тому, щоб тлумачити його у нерозривному зв'язку із положенням другого речення частини першої ст. 1212 ЦК України, відповідно до якого особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. За такої інтерпретації «збереження майна» означає по суті «неповернення майна», тобто ситуацію, коли особа на належній правовій підставі набуває майно, але в подальшому, коли ця підстава відпадає, не повертає його. Якщо «збереження майна» розуміти у такому, вузькому сенсі, то власник не має права на стягнення безпідставного збагачення (у розмірі рівному розміру орендних платежів) із особи, яка безоплатно і безпідставно користувалася його майном. До такого підходу, на наш погляд, схиляється, зокрема І. В. Спасибко-Фатеева, яка зазначає: «що стосується *безпідставного збереження майна*, то його як підставу для кондикції слід розуміти, по-перше, стосовно до чужого майна (а не свого: в значенні збереження власних витрат за рахунок отриманої від іншої особи змоги їх покрити); по-друге, як інший варіант надходження майна в орбіту володіння й користування особою, відмінний від набуття майна» [1, с. 302].

Другий підхід до тлумачення словосполучки «збереження майна» допускає більш широке трактування і тоді положення другого речення ч. 1 ст. 1212 ЦК України не сприймається як таке, що вичерпує собою зміст поняття «збереження майна» – натомість це поняття наділяється ще й іншим аспектом значення. Такий спосіб тлумачення спеціально-юридичного конструкту спирається на загальнолексичну семантику слова «зберігати». Так, відповідно до Академічного тлумачного словника одним зі значень слова «зберігати» є «заощаджувати, економити що-небудь» [2, с. 428]. За такої інтерпретації «збереження майна» охоплює собою не тільки «неповернення» чужого, але також і «заощадження» свого, тобто ситуацію, коли особа уникає певних витрат (власного майна) внаслідок безпідставного покладання таких витрат на іншого учасника цивільного обороту. Подібна ситуація і має місце у випадку, коли особа безпідставно й безоплатно користується чужою річчю: за таких обставин користувач уникає необхідності сплачувати за її оренду, тобто не виконує той юридичний обов'язок, який би був на нього покладений у випадку, коли б він користувався майном на належній правовій підставі – тобто, приміром, на підставі договору оренди.

¹ Конструкт – поняття, яке є засобом наукового аналізу й узагальнення.

Правові приписи мають бути ясними й зрозумілими не тільки для фахівців-правників, але й для пересічних громадян, які звертаються до тексту законодавчого акту. З таких позицій бажано, щоб юридична термінологія, якою послуговується законодавець, була близькою до загальноновживаного значення слів. Тим не менше, дослідження в галузі юриспруденції переконливо доводять, що з'ясування спеціально-юридичного значення слів не може вичерпуватися апелюванням до загальної лексики. Інакше кажучи, загальнолексичне значення слова не повинне вважатися вирішальним аргументом у дискусії про тлумачення слова в юридичному контексті. Тому для вмотивованого вирішення порушеної проблеми необхідно вдаватися також і до застосування інших методів дослідження, зокрема історичного та компаративного (порівняльно-правового), а також вивчити емпіричний матеріал, яким є судова практика.

Що стосується історії розвитку сучасного інституту кондикційних зобов'язань, то слід відзначити, що цей інститут, як і багато інших інститутів приватного права, був винайдений правниками Давнього Риму. Так, проти особи, яка безпідставно збагатилася, потерпілому надавався спеціальний позов – *condictio sine causa* (Див. Dig. XII, 4–7). Учені-романісти, зокрема Ю. Барон і Б. Віндшейд, стверджують, що згідно з уявленнями давньоримських юристів збагачення могло полягати не тільки в тому, що особа безпідставно (*sine causa*) набувала майно, але також і в тому, що вона безпідставно заощаджувала майно, тобто не витратила своїх коштів у випадках, коли повинна була б їх витратити. Переконливі докази на користь такого твердження можна знайти і в першоджерелах. Так, наприклад, Павло у 17-й книзі «Коментарів до Плавція» описує випадок, коли господар будинку, помилково вважаючи себе зобов'язаним до того, надає особі право продажня в ньому. За таких обставин, – стверджує юрист, – господар вправі вчинити кондикційний позов до особи на суму, за яку вона могла б винаймати це житло (I. 65. § 7. Dig. XII, 6). Примітно, що описаний Павлом казус подібний до ситуації, означеної нами на початку цієї роботи.

Під кутом зору компаративного аналізу варто зауважити, що сучасні міжнародні та зарубіжні джерела права виходять із широкого розуміння того, що є «збагаченням» (*enrichment*) у контексті кондикційного зобов'язання. Доволі показовим є положення ст. VII. – 3:101 Проекту загальної системи підходів (Draft Common Frame of Reference). Відповідно до частини першої цієї статті, «особа збагачується внаслідок: (a) збільшення активів або зменшення зобов'язань; (b) отримання послуг або робіт; (c) використання чужого майна». Таким чином, у DCFR використання чужого майна прямо назване як спосіб збагачення.

Відповідно до ст. 812 ЦК Німеччини «особа, яка отримує дещо внаслідок вчинення дій другою особою, або в інший спосіб за рахунок останньої без належної до того правової підстави, зобов'язана повернути одержане». При цьому, як наголошують К. Цвайгерт і Г. Кьотц, «найважливішим випадком збагачення «в інший спосіб» (*“in sonstiger Weise”*) є використання або одержання вигоди із чужої речі або права без дозволу на те власника речі чи володільця права» [3, с. 292]. Аналогічне тлумачення надається також і положенням ст. 1376 ЦК Франції.

У новітній практиці українських судів також є чимало рішень, у яких вищі судові інстанції тлумачать «збереження майна» широко, розуміючи під ним не тільки «неповернення чужого», але й «заощадження власного» майна. Так, у справі № 922/51/15 фізична особа – підприємець придбав у власність нежитлову будівлю у м. Харкові, однак право на використання земельної ділянки, на якій ця будівля була розташована, належним чином не оформив. Згідно з обставинами справи Харківська міська рада ухвалила рішення про надання зазначеної земельної ділянки підприємцеві в оренду для експлуатації та

обслуговування нежитлової будівлі (кафе). При цьому тим же рішенням Харківської міської ради підприємця було зобов'язано у місячний строк звернутися до управління земельних ресурсів для встановлення меж земельної ділянки на місцевості, та звернутися до управління земельних відносин Департаменту містобудування, архітектури та земельних відносин Харківської міської ради для оформлення договору оренди землі. У рішенні також вказувалося, що приступати до використання земельної ділянки до встановлення її меж у натурі (на місцевості); до одержання документа, що посвідчує право на неї та до державної реєстрації, забороняється.

Незважаючи на приписи, що містилися в рішенні Харківської міської ради, договір оренди землі з підприємцем так і не було укладено. Тим не менше, підприємець упродовж тривалого часу (близько трьох років) продовжував фактично користуватися земельною ділянкою, не будучи при цьому зареєстрований як платник податку на землю з фізичних осіб. Зрештою Харківська міська рада звернулася до суду з вимогою про стягнення з фізичної особи-підприємця грошових коштів у розмірі рівному розміру орендної плати за землю, яка мала б справлятися з цієї особи у випадку укладення з нею договору оренди. Справа розглядалася неодноразово. В остаточному підсумку Вищий господарський суд у постанові від 12 січня 2017 року дійшов висновку, що вимоги позивача підлягають задоволенню на підставі положень глави 83 ЦК України. Колегія суддів, зокрема зазначила таке: «відповідач (набувач), не сплачуючи орендну плату за користування земельною ділянкою за відсутності укладеного договору, збільшує вартість власного майна, а позивач (потерпілий) втрачає належне йому майно (кошти від орендної плати), тобто відбувається факт безпідставного збереження саме орендної плати відповідачем за рахунок позивача. ...Підприємець зобов'язаний сплатити Харківській міській раді грошові кошти безпідставно збережені внаслідок безоплатного користування спірною земельною ділянкою без належного оформлення» [4]. Подібну позицію було висловлено Вищим господарським судом у постанові від 10 листопада 2015 року у справі № 922/5196/14 [5].

Таким чином, зважаючи на вищезазначене, вважаємо, що конструкт «збереження майна» у контексті кондикційних зобов'язань (гл. 83 ЦК України) необхідно розуміти широко: «збереження» включає в себе не тільки «неповернення чужого» (про що йдеться у другому реченні ч. 1 ст. 1212 ЦК України), але й «заощадження свого». Отже, у випадку, коли особа без відповідної правової підстави безоплатно користується чужим майном, то власник може пред'явити до такого користувача позов на підставі ст. 1212 ЦК України і вимагати повернення безпідставного збагачення, розмір якого має вираховуватися як сума орендної плати, яку б сплатив користувач, якби використовував річ на підставі договору оренди із власником.

Список бібліографічних посилань:

1. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография/под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2014. 672 с.
2. Словник української мови: в 11 т./ред. тома Г. М. Гнатюк. Київ: Наук. думка, 1972. Т. 3. 744 с.
3. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т. М.: Международ. отношения, 2000. Т. 2: Неосновательное обогащение. Деликт. 512 с.
4. Постанова Вищого господарського суду України від 12 січ. 2017 р. у спр. № 922/51/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64098867> (дата звернення: 10.03.2017).
5. Постанова Вищого господарського суду України 10 листоп. 2015 р. у спр. № 922/5196/14 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53490982> (дата звернення: 10.03.2017).

Одержано 29.04.2017